

Urszula Szuścik
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Warsztat plastyczny i jego walory arteterapeutyczne w pracy z dzieckiem

The Art Workshop and its Art Therapeutic Value
in Work with Children

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

twórczość, arte-
terapia, warsztat
plastyczny, dziecko,
techniki plastyczne

Artykuł ma charakter teoretyczny na temat arteterapii, a ściślej terapii przez sztukę. Autorka wskazuje na sztukę jako swoistą formę komunikatu o człowieku. Ujmuje twórczość w działaniach terapeutycznych jako proces, dzięki któremu tworzący uzyskuje wgląd w nurtujący go problem i jego rozwiązanie. W ramach zajęć arteterapeutycznych jest realizowana ich funkcja katartyczna, diagnostyczna, poznawcza i wychowawcza, które Autorka wyjaśnia. W pracy pedagogicznej arteterapia to strategia pedagogiczna stosowana w procesie wychowania, która wspomaga proces integracji osobowości. Podstawowy walor terapeutyczny w przypadku plastyki tkwi we właściwym zastosowaniu jej warsztatu, czyli materiałów i narzędzi. Jest on dobierany do indywidualnych możliwości osoby. Prace plastyczne – jak podkreśla Autorka – odzwierciedlają rozwój emocjonalny, umysłowy, percepcyjny, społeczny i estetyczny dziecka. Wszystkie one zostały w artykule scharakteryzowane. Autorka wskazuje też na celowość i walory terapeutyczne warsztatu plastycznego w pracy z dzieckiem. Zwraca szczególną uwagę na techniki plastyczne malarskie, rysunkowe, graficzne, collage, frottage, dripping i przestrzenne, które zaleca w arteterapii. Podkreśla przy tym, że poprzez formę plastyczną dziecko wyraża i określa siebie. Dzieci, które uczestniczą w tego typu zajęciach, mają poczucie satysfakcji, że potrafią coś zrobić. Wpływa to na poprawę ich samooceny i lepsze samopoczucie. Uczą się rozumieć, słuchać, rozmawiać, współpracować z innymi.

KEYWORDS ABSTRACT

creativity, art therapy, art workshop, child, plastic techniques

The article is of a theoretical nature and concerns art therapy and specifically therapy through visual art. The author underscores the role of art as the specific form of man's expressive ability. An artistic work including the process in therapeutic action, thanks to which the act of creation affords access to the problem and the relevant solution for the artist. Art in this respect has a cathartic, diagnostic, cognitive and education function which the author explains. In terms of pedagogical work, therapy through art is a pedagogical strategy applied in the process of up bringing which supports the integration process of the personality. The basic therapeutic advantage in the case of fine arts is to be found in the art workshop, i.e. through the materials and tools therein. The art workshop is adapted to the individual possibilities of the person. Artistic works reflect the intellectual, perceptual, social, aesthetic and emotional development of a child and the opportunity is taken here to underline and set out what is characteristic of them.

The author highlights the appropriateness and therapeutic advantages of the art workshop in work with the child. She pays special attention to plastic techniques: painting, drawing, collage, frottage, dripping and spatial techniques which are recommended in art therapy. She emphasizes that through the plastic form the child expresses and describes himself. Children who are involved in classes of this type have a sense of satisfaction rooted in the fact that they are able to do something. It affects the improvement in their self-assessment and their sense of well-being. They are learning to understand one another, to listen, to talk, to cooperate with one another.

Wprowadzenie

Dzieło sztuki, jak i każdy wytwór człowieka o walorach estetycznych i twórczych ma unikalną jakość, ale jakość polegającą na wyjaśnianiu i skupianiu znaczeń, jakie w sposób rozproszony i osłabiony zawiera materia innych doświadczeń. „Zamiast rozumowo i symbolicznie opisywać uczucia, artysta dokonuje czynu, który rodzi uczucie”¹. Intelktualne pojmowanie sztuki, które stanowi w kulturze europejskiej wzór naukowego poznania, prowadzi do uproszczonego obrazu świata. „Jedynie to, co dojrzałe i uładzone, nadaje się w ogóle do wypowiedzi, cała reszta jest milczeniem. A więc sądy o drugim człowieku są bardzo trudne, bowiem należy uwzględnić

¹ J. Dewey, *Sztuka jako doświadczenie*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1975, s. 15.

również milczenie towarzyszące słowom, jak i działaniom. Nauka, w tym również filozofia, lecz w równej mierze sztuka stanowi źródło wiedzy o rzeczywistości, a w tym i o człowieku², jak i twórczość w jej szerokim rozumieniu. Najczęściej przytaczaną i powszechnie przyjętą definicją twórczości jest rozumienie jej jako działalności ludzkiej, w wyniku której powstają nowe i oryginalne wytwory, ocenione jako społecznie wartościowe w danym czasie³. Poszukiwanie nowości w twórczości to proces burzenia układów spoistych i tworzenia na ich miejsce nowych, lepszych. Wśród wielu teorii twórczości na uwagę zasługuje koncepcja iluminacji G. Wallasa, w której zakłada on, że proces twórczy składa się z czterech faz:

1. preparacji – przygotowania, zbierania danych, definiowania problemów i innych czynności wstępnych,
2. inkubacji – samoistne, nieświadome generowanie pomysłów, podczas którego świadomy umysł wykonuje zupełnie niezwiązane z problemem czynności,
3. iluminacji (olśnienia) – nagłe zrozumienie istoty problemu i dostrzeżenie rozwiązania,
4. weryfikacji – sprawdzenie, czy pomysł spełnia oczekiwane rezultaty, czy jest sensowny, poprawny, oryginalny, użyteczny⁴.

Twórczość może być rozpatrywana również jako wytwór, proces, zespół zdolności lub cech osobowościowych albo zespół stymulatorów społecznych (społeczny klimat rozwoju twórczości, wsparcie)⁵.

Sztuka w terapii obejmuje rozwój człowieka poprzez twórczość, która może być różnorodnie rozumiana i analizowana. Włączenie sztuki w terapię objęło rozwój człowieka poprzez doświadczenie twórcze. Tego typu zajęcia spełniają funkcję: diagnostyczną – tj. uzyskanie wglądu w problem, który nęka uczestnika terapii, poznawczą – rozwój poprzez doświadczenie twórcze, wychowawczą – powrót do środowiska społecznego osoby poddanej terapii, katartyczną (oczyszczającą) – uwalnianie się jednostki z nadmiernych uczuć, wzruszeń. Celem terapii przez sztukę jest kształtowanie osobowości zintegrowanej poprzez stymulację i wsparcie przez twórczość. Przyjmując interpretację twórczości jako zdolności twórczej jednostki do znalezienia właściwego rozwiązania w procesie myślenia, afirmowania i działania, co pozwala na wypracowanie metody uzyskiwania wglądu w sytuację, aby dojść do rozwiązania problemu, przed którym się stoi⁶. Różnorodność form twórczości wyznacza różne rodzaje terapii przez

² M. Szyszkowska, *Człowiek wobec siebie i wobec innego*, Warszawa 1979, s. 28.

³ Por. W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1981, s. 325; E. Nęcka, *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Kraków 1995.

⁴ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007, s. 87.

⁵ Wł. Stróżewski, *Dialektyka twórczości*, Kraków 1983, s. 16.

⁶ N.V. Peale, *Tylko dla zwycięzców*, Lublin 1992, s. 101.

sztukę, jak: arteterapia (przez twórczość plastyczną), muzykoterapia (zastosowanie kliniczne muzyki), choreoterapia (leczenie przez taniec, ćwiczenia muzyczno-ruchowe, improwizacje ruchowe), biblioterapia (poprzez książkę), bajkoterapia (poprzez bajki terapeutyczne), dramoterapia (poprzez działania teatralne). Przyjmuje ona różny kształt zależnie od tego, kto, kiedy i z jakich pobudek używa jej środków wyrazu⁷.

W trakcie arteterapii realizowane są dwa cele:

1. cel pośredni, którym jest ekspresja uczuć, odreagowanie stanu wzmożonego napięcia psychofizycznego (emocjonalnego),
2. finalny, którego celem są korzystne zmiany w zachowaniu i postawie wobec siebie samego i innych osób⁸.

Arteterapia ze względu na założony cel jest również klasyfikowana jako:

1. arteterapia o charakterze czynnościowym – pozwala na wykorzystanie twórczej działalności człowieka w celu wyzwolenia go z patologicznych myśli, oderwania od koncentracji na chorobie, wzmocnienia zdrowych stron jego osobowości oraz w celu stymulacji i wyciszenia,
2. arteterapia o charakterze sublimacyjnym – dzięki działalności twórczej chory może odreagować negatywne stany emocjonalne, co obniża zewnętrzne przejawy tych stanów, np. próby samobójcze,
3. arteterapia projekcyjna – pobudza do rzutowania na wytwory twórczości uczuć, postaw i motywów po to, aby mogły być lepiej poznawane i interpretowane,
4. arteterapia o charakterze kreatywnym i integrującym – aktywność twórcza aktywizuje zdolności człowieka, umacnia jego tendencję do własnej realizacji oraz scala osobowość⁹.

W pracy pedagogicznej arteterapia to strategia pedagogiczna stosowana w procesie wychowania, wspomagająca integrację zaburzonych osobowości. Może być analizowana jako proces, postawa, strategia, zasada lub efekt. Zmienne dotyczące dziecka, które wpływają na przebieg i skuteczność terapii, to: wiek, płeć, odporność układu nerwowego na obciążenia i cechy temperamentalne (aktywność – pasywność, ekstrawersja – introwersja). Najważniejszy problem mający wpływ na przebieg i skuteczność arteterapii wynika z cech temperamentalnych dziecka¹⁰.

Przy wykorzystywaniu plastyki w działaniach terapeutycznych podstawowy walor terapeutyczny w przypadku tej dziedziny sztuki łączy się z właściwym zastosowaniem warsztatu plastycznego, czyli materiałów i narzędzi. Jest on dobierany do indywidualnych możliwości osoby. Celem tego rodzaju działań jest usprawnianie umiejętności

⁷ D. Zalewska (red.), *Kultura i terapia*, Wrocław 1992, s. 48-49.

⁸ S. Popek (red.), *Twórczość artystyczna w wychowaniu dzieci i młodzieży*, Warszawa 1985, s. 94.

⁹ G.E. Kwiatkowska, *Arteterapia*, Lublin 1991, s. 62-71.

¹⁰ D. Zalewska (red.), *Kultura i terapia*, dz. cyt., s. 48-49.

manualnych czy percepcyjnych, jak i uwalnianie się z nadmiaru napięć emocjonalnych lub mięśniowych. Doświadczenie środków plastycznych (barwy, linii, faktury, kształtu) sprawia uczestnikom zajęć radość z tworzenia i odkrywania siły ekspresji użytych środków. Stanowi swoisty język komunikacji pozawerbalnej.

Warsztat plastyczny i jego walory terapeutyczne

Twórczość plastyczna czy bardziej precyzyjnie ekspresja plastyczna jest właściwą dla człowieka cechą i jedną z najstarszych form wyrazu. E. Cassirer przyznaje sztuce naturalne i optymalne prawo do wyrażania w formie symbolicznej sfery przeżyć i uczuć człowieka¹¹. Rysowanie, malowanie, modelowanie, konstruowanie jest naturalną formą aktywności i ekspresją wewnętrznych doświadczeń jednostki. Zawiera treści uświadomione i nieświadomione przez twórcę. W pracy plastycznej znajduje wyraz:

1. „Rozwój emocjonalny – zakres, w jakim się to dokonuje, pozostaje w bezpośrednim związku z siłą, z jaką twórcy identyfikuje się ze swym dziełem (może występować bezpośrednio jako postać lub być na rysunku reprezentowany przez kogoś, z kim się identyfikuje).
2. Rozwój umysłowy to wzrost świadomości otoczenia i własnej odrębności. Wiedza, jaką dziecko dysponuje w chwili, gdy rysuje. Obrazuje to zgodność tematu z treścią pracy, czytelność przedmiotów rysowanych, malowanych itp., bogactwo szczegółów, uporządkowanie elementów kompozycji w logiczną całość zgodną z treścią pracy.
3. Rozwój fizyczny, który się przejawia w pracy twórczej dziecka, jest zdolnością do koordynacji wzrokowo-ruchowej, umiejętnością kontrolowania ruchów ciała, ogólną zręcznością, sprawnością manualną. Rysunki dziecka aktywnego fizycznie będą zawierały elementy ruchu i wykazywały większą jego wrażliwość na osiągnięcia fizyczne.
4. Rozwój percepcyjny – obserwacja rozwija poczucie barwy, linii, kształtu, proporcji, faktury, bryły, przestrzeni. Ujawnia się również w rosnącej wrażliwości na doznania dotykowe.
5. Rozwój społeczny – objawia się włączaniem innych ludzi w treści i formę pracy plastycznej, np. «Ja i mama», «Mój kolega, koleżanka», «Na zabawie», «Praca w ogrodzie», «Moja rodzina» itp.
6. Rozwój estetyczny to umiejętność wyrażania środkami plastycznymi (linią, barwą itp.) cech wizualnych przedmiotów spostrzeganych, natury oraz przeżyć w sposób właściwy dla określonej grupy wiekowej dziecka¹² i jego indywidualnych możliwości.

---

¹¹ E. Cassirer, *Esej o człowieku*, Warszawa 1998.

¹² U. Szuścik, *Dom i szkoła w rysunkach dziecka*, [w:] *Dziecko w świecie rodziny*, red. B. Dymara, Kraków 1998, s. 175-176; V. Lowenfeld, W.L. Brittain, *Twórczość a rozwój umysłowy dziecka*, Warszawa 1977, s. 18-23.

Wytwory plastyczne to niewerbalne formy ekspresji, które są wykorzystywane m.in. w diagnozowaniu. Działania odwołujące się do plastyki w terapii mają charakter zarówno integracyjny, kreatywny, czynnościowy, projekcyjny, jak i kompensacyjny.

L.S. Wygotski¹³ zwraca uwagę, że cała nasza kultura (tj. narzędzia, technika, znaki i symbole) jest zwrócona do człowieka sprawnego oraz zdrowego fizycznie i psychicznie. Wiąże się z tym proces naturalnego przejścia z naturalnych form zachowań w zachowania kulturowe. Gdy pojawia się dziecko obciążone brakami organizacji psychofizjologicznej, następuje rozejście się, a nie zbieżność linii rozwoju naturalnego i kulturowego. Wtedy przychodzi z pomocą edukacja, która tworzy „sztuczną kulturową technikę, specjalne systemy znaków lub symboli przystosowanych do osobliwej psychofizjologicznej organizacji dziecka upośledzonego”¹⁴. Wytacza się określone drogi rozwoju kulturowego dziecka, aby mogło ono pokonać swoje defekty.

Dziecko „rozwija się głównie na tle jego własnej działalności oraz obserwacji działalności innych ludzi, a nie na podstawie biernego, kontemplatywnego odzwierciedlenia rzeczywistości”¹⁵, dlatego tak ważne jest m.in. kształtowanie jego doświadczenia poprzez warsztat plastyczny.

Wykorzystywanie działań w materiałach plastycznych jest jedną z wielu form ekspresji stosowaną w terapii przez sztukę. Sięganie po różnorodne techniki plastyczne sprzyja usprawnianiu manualnemu dziecka, uzmysłowieniu mu różnych rodzajów materiałów, ich faktury, barwy itp., ekspresji w wyrażaniu treści, emocji, rozwoju intuicji i spontaniczności w działaniu. Czasem warsztat plastyczny jest jedyną formą wyrazu i komunikowania się autora pracy z otoczeniem i z samym sobą. Pozwala mu na wyrażenie nieuświadomionych obszarów osobowości. Sam warsztat plastyczny, jego różnorodność rozwija pierwiastek twórczy uczestnika zajęć. Pozwala mu na odkrywanie nowych obszarów ekspresji¹⁶.

Poznanie różnorodnych technik plastycznych stwarza dziecku okazję do poznania i z czasem wyboru takich form wypowiedzi plastycznej, które mu najbardziej odpowiadają. Daje to możliwość nauczycielowi, terapeutce, tworzenia indywidualnych programów terapeutycznych przez ekspresję plastyczną dla uczestników tej formy zajęć.

¹³ L.S. Wygotski, *Kształtowanie wyższych form zachowania*, [w:] L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne II. Dzieciństwo i dorastanie*, red. A. Brzezińska, M. Marchew, Poznań 2002, s. 359-371.

¹⁴ Tamże, s. 368.

¹⁵ S. Szuman, *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka*, [w:] S. Szuman, *Dzieła wybrane. Studia nad rozwojem psychicznym dziecka*, t. 1, wyb. i opr. M. Przetacznikowa, G. Makiełło-Jarża, Warszawa 1985, s. 59.

¹⁶ U. Szuścik, *Warsztat plastyczny w terapii*, [w:] *Wybrane problemy rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, red. A. Klinik, Skoczów 2003, s. 43-45.

W pracy plastycznej dziecko prezentuje sobie właściwą percepcję świata zewnętrznego przez pryzmat własnych przeżyć, przemyśleń i dysfunkcji oraz swój świat wewnętrzny lub łączy jedną wizję z drugą. Tworzy tym samym oryginalną jakość plastyczną przez poznanie warsztatu plastycznego i rozwija swoje indywidualne formy ekspresji. Samo narzędzie, materiał plastyczny może być źródłem treści pracy plastycznej, jej inspiracją, co pomaga jej autorowi uwolnić się z nieuświadomionych lęków, zahamowań psychicznych, może też podnieść jego ogólną sprawność czy umiejętność.

Analizując kompozycje prac plastycznych, można wyróżnić w nich trzy elementy składowe, które nadają pracy określony kształt. Są to:

1. formalne elementy wymiarów i proporcji, które wywołują bezpośrednią reakcję zmysłową,
2. elementy wyrazu emocjonalnego lub intelektualnego, które bywają łączone z elementami formalnymi,
3. elementy o charakterze intuicyjnym, czyli podświadomym¹⁷.

W trakcie zajęć należy pamiętać, że samo poznanie materiałów, narzędzi, a tym samym technik plastycznych wyzwala możliwości twórcze jednostki. Nie trzeba od razu ukierunkowywać działań dziecka na konkretny temat, ale pozwolić mu na samodzielne dojście do wyrażanych w niej treści przez ekspresyjność użytych środków plastycznych. Warsztat plastyczny może być czasem jedyną drogą nawiązania kontaktu z dzieckiem, poznania go i stworzenia mu możliwości samorealizacji. Działania nauczyciela w tego typu zajęciach powinny zmierzać w kierunku stworzenia sytuacji, w których dziecko poznaje różnorodne techniki plastyczne i dokonuje wyboru tej, która mu najbardziej odpowiada pod względem możliwości ekspresyjnych. Poznanie różnorodnych form twórczości plastycznej pobudza je do działania, a działanie do rozwoju. Twórczość pozwala mu czuć się wartościowym, akceptowanym i docenionym, co ważne jest w procesie terapii.

W wyniku obcowania dziecka z materiałem plastycznym następuje z jego strony swoisty kontakt, wczucie się w materię fizyczną i przekształcenie jej w materię plastyczną. Rozwój sfery działań plastycznych dziecka następuje w wyniku procesu integracji jego doświadczeń wzrokowych, dotykowych i manualnych. Prace plastyczne przyjmują formy obrazów realnych, fantastycznych lub abstrakcyjnych. Są one upośrednionym obrazem osobowości dziecka. W zajęciach plastycznych o charakterze terapeutycznym najczęściej w ćwiczeniach malarskich wykorzystuje się funkcję koloru: ekspresyjną (wyrażanie wybranej emocji, kolor jako funkcja wyrazu, ma pobudzać odbiorcę do reakcji, dotarcie przez oczy do wnętrza odbiorcy), symboliczną (kolor wyrazem odczuć niedopowiedzianych do końca) lub opisową (kolor taki jak w naturze, podporządkowany naszemu widzeniu optycznemu). Spośród technik malarskich

¹⁷ H. Read, *O pochodzeniu formy w sztuce*, Warszawa 1973.

atrakcyjną techniką malarską stosowaną m.in. w działaniach terapeutycznych jest malowanie palcami, dłońmi przy użyciu farb kryjących – farb plakatowych. Doświadczenie z materiałem farby, jej gęstością, tworzenie faktury malarskiej wyzwała doświadczenia zmysłowe przez dotyk, poznanie materii fizycznej farby, pozwala na uwalnianie się z napięć emocjonalnych, wyzwała intuicję malarską. Inną atrakcyjną techniką malarską jest dripping, inaczej rozlewanie, chlapanie farbą, który wyzwała niekontrolowaną, spontaniczną ekspresję malarską. Natomiast w technikach mieszanych, typu kolaż (collage) czy frottage, następnie w technikach rzeźbiarskich, rysunkowych, graficznych wykorzystuje się m.in. ekspresyjność faktury, materii fizycznej, ich przekształcenia. W technice collage'u, inaczej klejonce, tworzony jest obraz przez kompozycję z różnych materiałów czy włączanie w nią nawet fotografii wzbogaconych o kolor czy linię. Technika plastyczna frottage'u wyzwała u twórcy spontaniczność rysunkową mniej lub bardziej kontrolowaną. Polega ona na przyłożeniu papieru do jakiejś powierzchni i rysowaniu po nim. Dana powierzchnia odbija się na papierze w wyniku rysowania po niej, tworząc swoistą kompozycję – fakturę podłoża. W technikach rysunkowych można stosować rysowanie palcem, kredą, pastelami, piórkiem zależnie od stopnia sprawności grafomotorycznej dziecka.

W technikach rzeźbiarskich, jak praca w glinie, modelowanie różnych kształtów, różnicowanie ich pod względem wielkości, odciskanie dłoni, materiałów przyrodniczych, tkanin itp., wyzwała się doświadczenie jednostki w zakresie faktury i materii rzeźbiarskiej. Spośród technik graficznych prostą techniką stosowaną w arteterapii jest drukowanie z liści, tkanin, papieru czy zastosowanie techniki kolografii. Praca m.in. w technice graficznej kolografii polega na wykonaniu płyty graficznej poprzez wyklejenie jej z różnych materiałów, następnie na pokryciu farbą drukarską lub plakatową, nałożeniu na nią kartki i odbijaniu w celu uzyskania obrazu – odbitki. W pracy terapeutycznej atrakcyjny jest również warsztat ceramiczny czy takie techniki plastyczne jak wydzieranki, wycinanki, malowanie na szkle i inne. W programach kształcenia plastycznego o walorach terapeutycznych dla dzieci należy uwzględnić m.in. ich rozwój poprzez doświadczenie z warsztatem plastycznym oraz opracować indywidualne programy pracy z dziećmi na miarę ich możliwości i potrzeb.

Wnioski

W procesie terapii sztuka i twórczość dzieci są systematycznie i interesująco poznawane i rozwijane. W przypadku arteterapii z wykorzystaniem zajęć plastycznych jest to realizowane poprzez interesujący i różnorodny warsztat plastyczny, który pozwala dzieciom na własną interpretację plastyczną. Zajęcia z dziećmi w terapii przez sztukę poprzez warsztat plastyczny kształcą i rozwijają ich:

1. percepcję wzrokową na: barwy, linie, kształty, fakturę, proporcje, przestrzeń itp.;
2. percepcję dotykową i pozostałych zmysłów na różnorodne faktury, np.: papier, płótno, kamień, drewno, glinę itp.;
3. umiejętności posługiwania się różnymi narzędziami i materiałami plastycznymi;
4. umiejętności wyrażania środkami plastycznymi treści emocjonalnych, wyobrażeń i werbalnych;
5. umiejętności doboru materiałów plastycznych do wyrażanych treści;
6. umiejętności wykorzystania technik plastycznych o charakterze spontanicznym, jak dripping (rozlewanie, chlapanie), odbijanie itp.;
7. umiejętności zastosowania materiałów nietypowych w plastyce.

Dzieci uczestniczące w tego typu zajęciach mają poczucie satysfakcji, że potrafią coś zrobić. Wpływa to na poprawę ich samooceny i lepsze samopoczucie. Uczą się rozumieć, słuchać, rozmawiać, współpracować z innymi.

Zakładam, że cechy i zdolności wypracowane przez dzieci uczestniczące w zajęciach plastycznych w terapii przez sztukę pozwolą im dążyć do samodzielnego rozwiązywania problemów, rozwiną ich wyobraźnię, intuicję, odwagę twórczą, umiejętność dostrzegania i szanowania piękna świata, niepowtarzalności innych ludzi, tolerancję.

Bibliografia

- Cassirer E., *Esej o człowieku*, tłum. A. Staniewska, Czytelnik, Warszawa 1998.
- Daszyńska M., *Malarskie techniki dekoracyjne*, WSiP, Warszawa 1992.
- Daszyńska M., *Papieroplastyka*, WSiP, Warszawa 1994.
- Daszyńska M., *Rzeźby z papieru*, WSiP, Warszawa 1997.
- Daszyńska M., *Techniki graficzne powielane i odbijane*, WSiP, Warszawa 1992.
- Dewey J., *Sztuka jako doświadczenie*, tłum. A. Potocki, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1975.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, WP, Warszawa 1990.
- Kwiatkowska G.E., *Arteterapia*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1991.
- Lewicka J., *100 technik plastycznych*, NK, Warszawa 1969.
- Lowenfeld V., Brittain W.L., *Twórczość a rozwój umysłowy dziecka*, tłum. K. Polakowski, PWN, Warszawa 1977.
- Malchiodi C.A. (red.), *Arteterapia. Podręcznik*, tłum. E. Bochenek, Harmonia Universalis, Gdańsk 2014.
- Marcinkowska K., Michejda-Kowalska K., *Barwne fantazje*, WSiP, Warszawa 1993.
- Marcinkowska K., Michejda-Kowalska K., *Gładkie, chropowate*, WSiP, Warszawa 1997.
- Marcinkowska K., Michejda-Kowalska K., *Wydzieranki, wycinanki*, WSiP, Warszawa 1993.
- Nęcka E., *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Impuls, Kraków 1995.
- Okoń Wł., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1981.

- Peale N.V., *Tylko dla zwycięzców*, tłum. P. Chojecki, Wydawnictwo Pojednanie, Lublin 1992.
- Pietrański Z., *Myslenie twórcze*, PZWS, Warszawa 1969.
- Popek S. (red.), *Twórczość artystyczna w wychowaniu dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1985.
- Read H., *O pochodzeniu formy w sztuce*, tłum. E. Życieńska, PIW, Warszawa 1973.
- Stróżewski W., *Dialektyka twórczości*, PWM, Kraków 1983.
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, GWP, Gdańsk 2007.
- Szulc W., *Kulturoterapia. Wykorzystanie sztuki i działalności kulturalno-oświatowej w leczeniu*, Poznań 1994.
- Szuman S., *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka*, [w:] S. Szuman, *Dzieła wybrane. Studia nad rozwojem psychicznym dziecka*, t. 1, wyb. i opr. M. Przetacznikowa, G. Makiełło-Jarża, WSiP, Warszawa 1985.
- Szućcik U., *Dom i szkoła w rysunkach dziecka*, [w:] *Dziecko w świecie rodziny*, red. B. Dy-mara, Impuls, Kraków 1998.
- Szućcik U., *Warsztat plastyczny w terapii*, [w:] *Wybrane problemy rehabilitacji osób niepełno-sprawnych*, red. A. Klinik, Polskie Stowarzyszenie Stwardnienia Rozsianego, Skoczów 2003.
- Szyszkowska M., *Człowiek wobec siebie i wobec innego*, PWN, Warszawa 1979.
- Wygotski L.S., *Kształtowanie wyższych form zachowania*, [w:] L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne II. Dzieciństwo i dorastanie*, tłum. A. Brzezińska i in., red. A. Brzezińska, M. Marchew, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Zalewska D. (red.), *Kultura i terapia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.

ADRES DO KORESPONDENCJI

ADDRESS FOR CORRESPONDENCE

Dr hab. Urszula Szućcik
Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: ulaszus@poczta.onet.pl